

D'anècdotes, Carmina Andrés en conserva un munt. La nit que va morir el general Franco, Ovidi Montllor era amb ells a la casa on vivien, prop de la redacció de *Las Provincias*. Era habitual que hi fera nit quan visitava València: dormia al sofà del menjador i es feia un fart de menjar bullit, el plat únic que tot sovint preparava Isabel. Vicent Andrés Estellés va tornar de la feina de sobte i els va dir amb una veu molt baixa:

—Ja.

A primera hora del matí, un cotxe va passar per la porta del domicili familiar per recollir el cantant i deixar-lo a l'Estació del Nord. Ningú no sabia cap a on aniria l'Ovidi i només ells intueixen qui conduïa el cotxe que va transportar-lo al tren. L'única certesa és que tot allò va organitzar-ho secretament Estellés. Tan secretament com tenia costum.

“Habitualment destruïa les cartes que rebia”, recorda Carmina, “estava obsedit a no deixar pistes que el comprometeren a ell o al seu remitent”. “De fet”, precisa, “preferia el telèfon a la comunicació escrita”.

Assenyalat. El compromís ideològic d'Estellés era evident. Tothom sabia que era d'esquerres i un defensor aferrissat de la cultura del seu país. La fi de la llarga nit franquista, però, no va ajudar-lo a viure amb normalitat. Feia temps que el seu nom anava lligat als de Fuster i Sanchis Guarner i n'hi havia que fins i tot s'hi referien com la “santíssima trinitat”. I això, enmig de la *batalla de València*, equivalia a l'anticrist.

Les pintades a la porta de sa casa eren contínues, i després que l'any 1979 l'Ajuntament de Burjassot li aixecara un bust commemoratiu, cada matí apareixia *decorat* amb excrements que calia retirar. Temps a venir seria traslladat a Benimodo (Ribera Alta), on Estellés va residir alguns anys, una vegada va deixar de treballar a *Las Provincias*.

Se sentia un estrany a casa seua, al diari que li havia donat l'ocasió de treballar quan només acumulava com a experiència uns quants articles a la revista *Jornada*. El 1963, quan ja notava el menysteniment de la direcció del rotatiu, va escriure uns versos que defineixen amb precisió aquells anys tan convulsos del tardofranquisme i de la represa democràtica:

FRATS I CAMPS

Jaume Pérez Montaner, el gran estudiós de l'obra d'Estellés, i Carmina Andrés, filla del poeta, són membres de la Fundació Vicent Andrés Estellés. El llegat de l'escriptor estarà a l'abast de tothom.

“Aquest any miserable, M.CM.LXI-II. d. de C., serà molt recordat i molt amargament. Vicent Ventura, desterrat a Munic o París; Joan Fuster, a Sueca; —diuen pel veïnat que escriu de nit a màquina, i circula un tenebrós prestigi—; Sanchis Guarner recorre, perplex, la ciutat; jo escric i espere a Burjassot, mentre pels carrers de València la gent, obscena, crida i crema un llibre.”

Les seues columnes diàries —titulades “Bon dia, Roc”, una expressió molt comuna al seu poble— van desaparèixer de cop i volta. Lluny quedaven els temps de Martí Domínguez al capdavant del diari, el periòdic que havia conegut no s'assemblava gens a aquell de què encara era redactor en cap, per bé que només formalment.

El pas de José Ombuena per la direcció significaria l'inici de la seua fi, i l'ascensió de María Consuelo Reyna —que participava en l'accionariat— a la direcció, l'any 1978, la seua fi definitiva.

“La recorde menjant bullit a casa”, explica Carmina Andrés, “qui ens havia de dir aleshores que seria ella la que acomiadaria el pare”. Però així fou, tot just després que la Generalitat de Catalunya lliurara a Vicent Andrés Estellés el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes del 1978, un autèntic deshonori per als propietaris de la capçalera.

Feia temps que a Estellés li encomanaven feines subsidiàries i que tornava empipat de la redacció: ara supervisant la redacció, ara el funcionament de la impremta, ara sense poder escriure allò que li venia de gust.

Quan la seua etapa a *Las Provincias* estava a punt d'extingir-se, un fet va entristir especialment la jove Carmina, que encara era menor d'edat. Va dirigir-se al diari per saludar el pare, com tantes vegades havia fet, i l'uíxer de la porta li va demanar qui era.

—Com que qui sóc, Agustín?

—Qui és vostè?

—Vinc a veure el pare!

—Nom i cognoms, per favor.

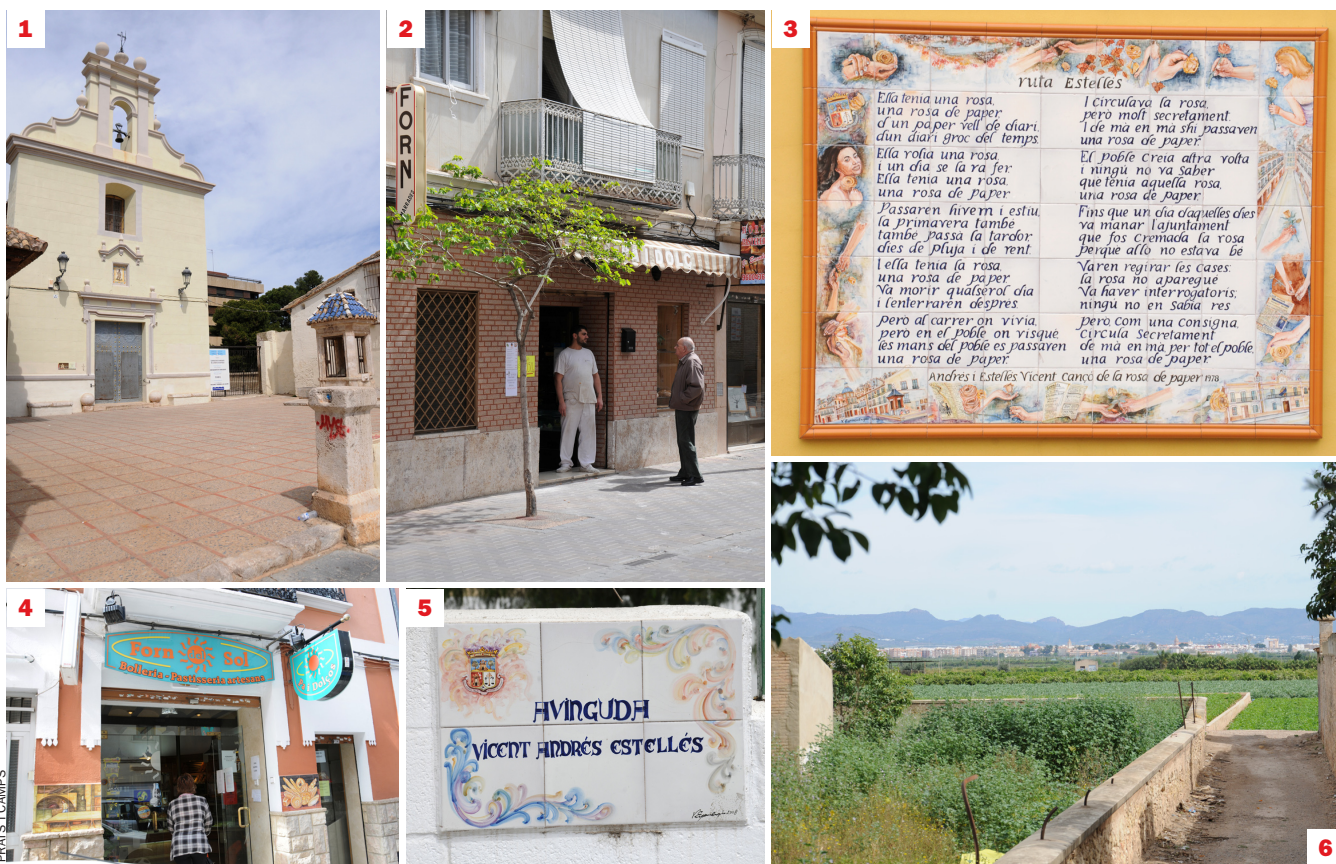
—María del Carmen Andrés Lorente.

—Per quin motiu veniu?

—Vinc a parlar amb mon pare, Vicente Andrés Estellés.

Van fer-la esperar una estona, i quan per fi va poder entrar a la redacció, Carmina va comprovar que, en efecte, les coses estaven canviant a una velocitat vertiginosa. El pare ja no li presentava els periodistes ni parlava obertament amb ella davant de tothom, sinó que ho feia en veu baixa.

Per tal d'estalviar-se aquell procediment tan incòmode, la filla va optar per buscar-hi dreceres. Així, quan la mare li deia que li duguera al pare l'entrepà del

Escenaris estellesians a Burjassot. **1.** El pati de Sant Roc, a tocar del pati de les Sitges, és present als seus poemes. **2.** El forn on van treballar l'avi i el pare. **3.** Un dels murals de la Ruta Estellés. **4.** El forn del Sol, que dona nom a una novel·la seua. **5.** Avinguda amb el seu nom. **6.** L'horta de Burjassot.

sopar, ella s'escapolia per la porta aprofitant una badada de l'uiixer o hi accedia a través de la impremta. "Xiqueta, algun dia tindràs un problema!", l'avisaven els companys de feina del pare.

"Tot aquest assetjament era degut a la seua defensa de l'idioma, el van sotmetre a una pressió brutal que només podia acabar com va acabar", és a dir, amb la seua eixida abrupta.

Aquell final a la seua carrera periodística segurament va afectar la seua salut, que ja era precària. Estellés patia arteriosclerosi, acostumava a tenir coàguls de sang a les cames i va perdre molta mobilitat, fins al punt que la dècada dels vuitanta va recuperar els clàssics quaderns de la marca Rubio per millorar la seua cal·ligrafia. Va morir com a conseqüència d'una trombosi cerebral el 27 de març del 1993, a 68 anys.

El menysteniment de les classes acomodades de Burjassot també el va decebre força. "Mai no li van perdonar que un desgraciat com ell, una persona pobra del poble, esdevinguera més reconegut que ells, els rics de tota la vida", conta

Carmina. A Estellés van voler fer-lo seminarista, però la mare —de malnom, *la Roja*, per l'aparença física més que no pel seu ideari polític— s'hi va negar de ple. "Més m'estime estar morta que tindre un fill rector!", exclamava durant la República.

La immensa obra de Vicent Andrés Estellés es complementa amb tot el material que la família guarda a casa seua i que el fillòleg Jordi Oviedo va informatitzar primmiradament durant l'elaboració de l'edició crítica. En aquell procés d'organització tan laboriós, Carmina va trobar uns poemes inèdits del pare, en un dels quals li demana qui és, aquell qui el llegeix. "Si llegeixes açò és perquè sóc mort", va deixar escrit Estellés. A la filla, se li van posar els pèls de punta.

El desig dels familiars és posar a l'abast dels estudiosos —i de tothom que així s'hi vulga acostar— aquest material tan valuós de què ara només gaudeixen ells. La Casa de Cultura de Burjassot en seria la seu, i la Fundació Vicent Andrés Estellés, qui en controlaria les còpies.

El patronat de la Fundació l'integren

Vicent Andrés Lorente i la seua germana, Carmina, el marit d'ella —Vicent Anyó— i els dos fills que tenen, Vicent i Isabel, a més de Josep Guia, Jaume Pérez Montaner, el director de la Casa de la Cultura i regidors dels tres partits progressistes amb representació al consistori —PSPV-PSOE, Compromís i Esquerra Unida—, atès que la família sempre s'ha negat que hi accedira el PP. L'activitat és escassa però s'espera que la commemoració del vintè aniversari de la mort del poeta n'accelere les gestions.

La petjada del geni. Jaume Pérez Montaner (Alfàs del Pi, Marina Baixa, 1938) és poeta com Estellés i ha esdevingut el gran estudiós de la seua obra. N'ha publicat antologies, estudis i edicions crítiques. "Ha sigut el primer poeta valencià a traspasar fronteres", destaca.

No debades, Pérez Montaner ha assistit a tot de congressos com a expert estellesià. En ocasions, qui no n'havia sentit a parlat, qui no havia llegit cap poema d'Estellés, n'ha quedat impressionat. "En un dels cursos d'estiu organitzats

per la Universitat Autònoma de Madrid, el poeta Ernesto Cardenal, que havia estat ministre de Cultura nicaragüenc amb el primer govern sandinista, va saltar de la cadira en sentir un poema d'Estellés: '¡Escribe lo que yo quiero escribir y no puedo!', va exclamar. Va quedar tan impactat que li vaig regalar l'únic llibre traduït al castellà que duia damunt".

Pérez Montaner, però, no va conèixer Estellés fins la fi dels anys cinquanta. Li encisava la poesia i Fuster li va recomanar que llegira alguna cosa d'aquell poeta de Burjassot que ja havia guanyat algun premi i al qual l'assagista de Sueca ja havia dedicat alguna lloança.

"Vaig aconseguir una antologia bilingüe (català-portuguès) de poesia catalana contemporània en què apareixia, i a partir d'aleshores, vaig endinsar-m'hi per complet", explica Pérez Montaner.

"Me'n vaig anar als Estats Units, i de Portland estant vaig poder llegir el primer volum de *Recomane tenebres* (Tres i Quatre, 1972), un llibre magnífic amb un pròleg de Fuster que va impressionar-me molt", recorda Montaner. En ell, Fuster remarca que Estellés és el millor poeta del País Valencià dels darrers segles. "Fa poesia balzaciana", hi diu, una poesia "que podia haver estat novel·la: novel·la de Balzac". De Teodor Llorente, que fins aleshores havia tingut molta més repercussió que Estellés, Fuster deixa escrit que "només se salva per mitja dotzena escassa de poemes, emotius i pacífics, pràcticament d'anar per casa". L'assagista destrossava el màxim exponent de la Renaixença en benefici d'un Estellés que l'havia seduït.

No era gaire estrany, perquè l'atracció que els lectors sentien per Estellés era immediata. El també poeta William Stafford, company d'universitat de Pérez Montaner durant el seu periple nord-americà, va traduir a l'anglès diversos poemes catalans i per cap d'ells no va sentir tanta proximi-

PRATS I CAMPS

EL TEMPS

L'estàtua dedicada a Estellés al bell mig de Burjassot i la seua làpida al cementiri.

tat. "Mentre Salvador Espriu li semblava messiànic, Estellés li resultava conversacional", una sensació estesa entre més estudiosos.

"Una de les vegades que vaig visitar València, vaig voler conèixer-lo. Vaig acudir a la redacció de *Las Provincias* i allà vam parlar una mica de tot, fins i tot de política, però en veu baixa", rememora. L'any 1981, juntament amb Vicent Salvador, Jaume Pérez Montaner va escriure a Tres i Quatre *Una aproximació a Vicent Andrés Estellés*, en què els autors resumeixen els trets identitaris de la seua obra. "Realitza tot un món en la seua

poesia: l'horror de la guerra, la mort concreta i palpable de la seua infantesa i joventut, la fam, la degradació col·lectiva de tot

un poble, les persecucions, la ràbia, la impotència, l'alienació, la incomunicació, però també l'esperança, la lluita gairebé constant, els moments fràgils d'alegria. Tot açò i més és la poesia d'Estellés. [...] És la poesia militant –'que em facen les paraules servei concret de pedres'– d'un home que riu i plora amb el poble, que igual recita uns poemes en una associació de veïns que rep el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes o viu solidari la causa dels explotats."

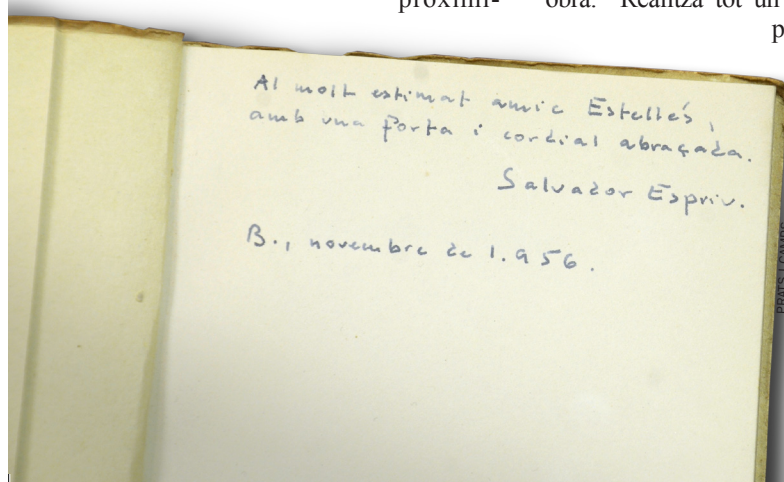
Pérez Montaner va trobar un Estellés "molt amic dels seus amics, afable i simpàtic alhora que molt sensible i tendent a sentir-se ferit... Vivía molt intensament i actuava sense cap mena de prejudicis: si algú no li agradava, era capaç de no veure'l mai més". Fins a quin punt era real tota aquella experiència sexual de què feia ostentació en els versos? "Ell sempre va dir que n'era, de real, però trobe que en bona mesura es tractava d'una realitat imaginada".

El *Llibre de meravelles*, que "el consolida com el gran poeta de València", és un viatge "dolgut però enamorat" a la ciutat que tant s'estimava. "I demostra, d'altra banda, la seua gran erudició. No sols és un poeta popular, també és molt culte, dins de la millor tradició internacional: va rebre la influència de Neruda, Mallarmé, Maiakovski o Eliot, entre més. Com va reblar Fuster, més que un poeta popular, Estellés feia servir el llenguatge del poble", observa Montaner.

El *Mural del País Valencià*, tres volums que ressegueixen cada comarca vers a vers, és un exemple més de l'estima per la terra on va nàixer. "Havia viatjat molt com a periodista, i com a poeta va visitar moltes poblacions del nostre país per recitals o per assistir a homenatges, tenia un coneixement del territori notable, tal com demostra la seua obra".

Una obra emocionant, que s'assaboreix i que s'olora. "A Frankfurt, mentre llegien el poema que dedica al pimentó torrat dins de les *Horacianes*, vaig veure com ploraven alguns alemanys del públic. Troba el mot adient en cada cas i resulta més metonímic que no metafòric", conclou Jaume Pérez Montaner. Tal com van titular l'homenatge que li reteren a Burjassot el 30 de juny del 1979, "Vicent Andrés Estellés, no cal dir més".

Victor Maceda

PRATS I CAMPS